

UDK: 811.163.4'282.2(497.16)

811.163.4(497.16):929 Aleksić R.

Pregledni rad

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

adnan.cirgic@fcjk.me

**DOPRINOS RADOMIRA ALEKSIĆA
PROUČAVANJU CRNOGORSKIH GOVORA**

Autor ovoga priloga daje kratak osvrt na doprinos Radomira Aleksića crnogorskoj dijalektologiji. Riječ je o sedam njegovih izvještaja o ispitivanju crnogorskih govora, koji su nastali radi opisa govora Gornjih Vasojevića i Paštrovića. Monografiju o govoru Gornjih Vasojevića je završio, ali je nije objavio, a vrlo je moguće da je u rukopisu ostao, makar i nedovršen, opis paštrovskog govora s okolnim primorskim govorima.

Ključne riječi: Radomir Aleksić, dijalektologija, montenegristika, Vasojevići, Paštrovići, Crnogorsko primorje

Najveći doprinos proučavanju crnogorskih govora dala je prva generacija naših školovanih dijalektologa, učenika i kasnijih kolega Aleksandra Belića. Iako je tačno da se njihov značaj ogleda i u tome što je gotovo svaki podatak o crnogorskim jezičkim osobinama koji su dali u to doba bio novina u slavistici, ipak je neobično da se crnogorska dijalektologija najviše razvijala i najviše pri-

loga dala upravo u vrijeme kad je bilo najmanje uslova za to – počev od loših puteva, nepostojanja valjana prenoćišta i prevoznoga sredstva do neophodnih pomoćnih sredstava za ispitivanje (fonografa, magnetofona, diktafona i sl.). Iz te generacije jedno od najznačajnijih mjesta pripada svakako Radomiru Aleksiću.

Radomir Aleksić rođen je u Andželatu, kraj Andrijevice, 17. aprila 1900. godine.¹ Otac mu Bogdan umro je kad je Radomiru bilo 13 godina, pa se nije bilo lako školovati. Ipak, Radomir Aleksić uspio je u tome. Osnovnu je školu završio u Andrijevi, a gimnaziju je pohađao u Beranama, Valjevu i Beogradu. Godine 1922. upisao se na Univerzitet u Beogradu, na grupu filozofskih nauka sa srpskohrvatskim jezikom kao glavnim predmetom (đe je slušao predavanja S. Kuljbakina, A. Belića i braće Popović – Bogdana i Pavla). Diplomirao je 1926. godine (a nakon toga proveo i jednu godinu na naučnome usavršavanju u Krakovu) i kao jedan od najboljih studenata u generaciji odmah izabran za asistenta na Katedri za narodni jezik. Od tada do penzionisanja 1969. trajao je njegova univerzitetska karijera, koja je bila prekinuta samo ratom 1941–1945, kad je, zbog tvrdoga antifašizma od prvoga dana rata i zbog odbijanja da potpiše Nedićev akt protiv komunista i NOB-a, uhapšen od Gestapoa i odveden u logor na Banjici, a zatim 1943. proćeran s Univerziteta zbog antifašističkih stavova. Vraćen je na Univerzitet odmah nakon rata i bio postavljen u sud za oduzimanje nacionalne časti.²

¹ Biografske podatke o Radomiru Aleksiću preuzeli smo iz ovih tekstova: Slavko Vukomanović, „Radomir Aleksić (1900–1978)“, *Južnoslovenski filolog*, XXXV, Institut za srpskohrvatski jezik, SANU, Beograd, 1979, str. 243–246; D(rago). Čupić, „Aleksić, Radomir B.“, *Srpski biografski rečnik*, knj. 1, A–B, Novi Sad, 2004, str. 117–118.

² Videti: Drago Čupić, *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000, str. 30. Čupić, kroz usta Mihaila Stevanovića, u toj knjizi navodi kako je vrlo moguće da je Radomir Aleksić „pomogao“ da se Branko Miletić ukloni s fakulteta, a da Jovan Vuković bude prebačen u Sarajevo jer „voleo je da čisti Fakultet od svih onih koji nisu bili komunisti“. Na više mjesta u toj knjizi uvlači se, bez ikakve argumentacije, Radomir Aleksić u negativan kontekst, čak i dotle da nije bio dovoljno stručan, bez obzira na to što su mu referate za izbor u zvanja potpisivali s najvišim ocjenama najviši filološki autoriteti onoga vremena. Aleksić se nije uklapao u velikosrpske koncepcije Draga Čupića i njemu sličnih, pa je sigurno da je to jedini razlog njegova implicitnog (posthumnog) smještanja u negativan kontekst. Djelo Radomira Aleksića Čupićevim navodima ne ide u prilog. Ta Aleksićeva nepopularnost u postkomunističko doba i u vrijeme ponovnog oživljavanja srpskoga nacionalizma vjerovatno je i uslova činjenicu da smo njegovu fotografiju, bez obzira na to što je obavljao značajne društvene i stručne poslove, mogli pronaći jedino u čitulji u „Politici“. Za razliku od Čupića Slavko Vukomanović u navedenom tekstu kaže: „Posebno treba istaći da je u toku celog svog života Radomir Aleksić, po svom ideološkom opredeljenju i moralnom uverenju, bio na strani progresa. Bio je visokomoralna ličnost. Poznato je da je on na sednicama Fakultetskog veća, Odseka i na drugim našim javnim i političkim skupovima često ostajao u manjini, bio nadglašan, ali nikad ništa nije hteo da žrtvuje od svog uverenja. Onako krhka tela i nežnog zdravlja ostajao je uvek svoj i uspravan!“ (Slavko Vukomanović, n. d., str. 246).

Doktorirao je na jeziku Matije Antuna Reljkovića 1929. godine (svega tri godine nakon diplomiranja). Doktorat³ je štampan kao monografija 1931. godine. (Kroatistiku je zadužio i značajnom studijom iz istorijske dijalektologije *Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta*⁴.) Za docenta je izabran 1937, za vanrednoga profesora 1946, a za redovnoga 1957. godine.

Radomir Aleksić ostvario se gotovo u svim područjima nauke o jeziku. Bavio se dijalektologijom (i crnogorskom i hrvatskom i srpskom), i istorijom jezika, i leksikografijom, i standardologijom i savremenim jezikom. Već 1946. godine objavio je s Mihailom Stevanovićem *Gramatiku srpskohrvatskog jezika za srednje škole*. „To je bio jedan od prvih naših posleratnih srednjoškolskih udžbenika. Docnije je prof. Aleksić napisao, zajedno sa M. Stanićem, četiri gramatike za više razrede osnovne škole i jednu gramatiku za srednje škole. Ti osnovnoškolski udžbenici su više od jedne decenije bili jedini udžbenici iz kojih su mladi naraštaji sticali svoje teorijsko znanje o gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika.“⁵ Iz oblasti staroslovenskoga jezika objavio je u Beogradu 1950. godine *Čitanku staroslovenskoga jezika sa rečnikom*, a 1966. (Naučna knjiga, Beograd) *Odabrane staroslovenske tekstove: s rečnikom*. Bio je dugo član Međuakademijskoga odbora za dijalektološke atlase, pa je „često odlazio na teren radi prikupljanja jezičke građe. Popunio je, gacajući po raskvašenim i blatnjavim seoskim drumovima, više upitnika za srpskohrvatski i opšteslovenski dijalektološki atlas“.⁶ Bio je jedan od urednika *Južnoslovenskoga filologa*, *Našega jezika*, redovni član Naučnoga društva Crne Gore, član Odbora za izdavanje narodnih pjesama Vuka St. Karadžića (priredio je II knjigu Karadžićevih pjesama i izradio rječnik), učestvovao je u izradi *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* SANU, prevodio je s ruskoga jezika itd. Bio je član Pravopisne komisije za izradu *Pravopisa srpskohrvatskoga jezika* (1960) i s Matom Hrastom i Jovanom Vukovićem izradio je pravopisni rječnik. Jedan je od autora *Srpskohrvatsko-slovenačkoga rečnika*. Autor je i *Rečnika stranih reči i izraza*, koji je objavljen neposredno poslije njegove smrti.

Kao što se vidi, Radomir Aleksić bio je svestran lingvist. No nas ovom prilikom interesuje njegov doprinos crnogorskoj dijalektologiji. A crnogorsku dijalektologiju on je zadužio samo kratkim, ali sadržajnim izvještajima o ispitivanju govora, poglavito primorskih (paštrovski, spičanski, mainski,

³ Radomir Aleksić, *Jezik Matije Antuna Reljkovića*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Beograd, 1931.

⁴ Radomir Aleksić, *Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Beograd, 1938.

⁵ Slavko Vukomanović, n. d., str. 244.

⁶ Isto, str. 245.

grbaljski, krtolski, muljanski), ali i govora u unutrašnjosti – vasojevičkoga i kolašinskoga. Njegov najobimniji dijalektološki rad ostao je neobjavljen i nedostupan. Slavko Vukomanović navodi da je taj rad bio završen poslije rata, a prije Aleksićeva izbora u zvanje redovnog profesora (1957), što se vidi iz izvještaja komisije za izbor u zvanje: Aleksandra Belića, Milivoja Pavlovića i Mata Hrasta: „U to vreme napisao je i veći dijalektološki rad *Vasojevički govor*, koji, na žalost, za života nije objavio. U tom radu dat je, veoma savesno i znalački, detaljan opis gramatičkih i rečeničkih osobina vasojevičkog govora. Ocenjujući taj rad, prilikom izbora prof. Aleksića za redovnog profesora, članovi komisije (A. Belić, M. Pavlović i M. Hraste) pošto su prvo konstatovali da je to delo uglavnom filološke prirode (tj. da sadrži bogatu jezičku građu), posebno ističu da je ‘u tom pravcu ... ono izvrsno, Aleksić daje mnogo hiljada primera, zabeleženih u narodu, sa oznakom gde je primer zabeležen, u besprekornom fonetskom i akcenatskom obliku. Nema upravo ni jednog primera koji ne bi bio sa ove strane tačno obeležen’.”⁷

Iz oblasti crnogorske dijalektologije Radomir Aleksić objavio je izvještaje o ispitivanju govora Vasojevića⁸, o ispitivanju Gornjih Vasojevića⁹, o ispitivanju sela iz okoline Kolašina i Berana¹⁰, o ispitivanju govora Paštrovića¹¹, o ispitivanju mainskoga i spičanskoga govora i njihovu odnosu s paštrovskim¹², o ispitivanju govora Spiča¹³, o ispitivanju govora krtolskog, muljanskog i grbaljskog¹⁴.

Kao što se vidi, Radomir Aleksić je bavljenje crnogorskim govorima započeo 1934. godine, otkad do početka rata dobija novčanu pomoć „Zadužbine Sare i Vase Stojanovića Mostarca, puškara iz Užica“. Ispitivanje je, po sopstvenome priznanju, započeo od svoga rodnog Andželata, koji mu je bio „polazna tačka u ispitivanju“¹⁵. Obišao je pri tome prvom dijalektološkom radu

⁷ Isto, str. 244–245.

⁸ Radomir Aleksić, „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 2, Beograd, 1935, str. 21–25.

⁹ Radomir Aleksić, „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 3, Beograd, 1936, str. 13–14.

¹⁰ Radomir Aleksić, „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 5, Beograd, 1938, str. 15–16.

¹¹ Radomir Aleksić, „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 6, Beograd, 1939, str. 17–20.

¹² Radomir Aleksić, „Izveštaj d-ra Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 7, Beograd, 1940, str. 36–37.

¹³ Radomir Aleksić, „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 8, Beograd, 1941, str. 15–22.

¹⁴ Radomir Aleksić, „Izveštaj o ispitivanju govora krtolskog, muljanskog i grbaljskog“, *Glasnik Srpske akademije nauka*, knj. V, sv. 2, SAN, Beograd, 1953, str. 333–337.

¹⁵ „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 2, Beograd, 1935, str. 21.

ova vasojevićka sela: Andželat, Bojoviće, Cecune, Đuliće, Konjuhe, Božiće, Peovac, Saleviće, Kralje, Prisoju, Slatinu, Zabrdę, Trešnjevo, Seoce i Sućesku. Kratko i jasno Aleksić konstatuje: „Sva navedena sela imaju potpuno isti govor, koji je, da to naročito istaknem, i *tipičan vasojevićki govor*“.¹⁶ U izvještaju o kojemu je riječ on se opredijelio da opiše samo najkarakterističnije crte, a već je tada najavio skorę zasebnu monografiju o vasojevićkome govoru. Bilo bi dobro ako bi se danas moglo doći do toga rukopisa, za koji nema potrebe da se sumnja u ocjenu Belića, Pavlovića i Hrasta jer, kako se vidi, rukopis je nastajao dugo i na osnovu terenskoga ispitivanja rodnoga govora ovoga talentovanog crnogorskog dijalektologa. Prva karakteristična osobina vasojevićkoga govora koju on navodi jeste specifična zamjena nekadašnjega poluglasnika, za koji kaže da je vrlo otvoreno *e* (koje bilježi znakom *e^a*) u svim položajima osim u krajnjem neakcentovanom zatvorenom slogu, đe se javlja kao otvorenije *e* (koje bilježi znakom *ε*) ili obični vokal *e*. I jedno i drugo ilustruje primjerima kao što su: a) *pě^as, đě^an, mē^agla, kotě^a*, b) *mōmek, sēdem, òtec* i c) *potīljek, máček, Pěter* itd. Druga karakteristična osobina koju navodi jesu alternanti jata, koji jesu diferencijalni u odnosu na ondašnji standardni jezik, ali se ni po čemu ne razlikuju u odnosu na opštecrnogorsku sliku (što Aleksić u nedostatku literature o crnogorskim govorima u ono vrijeme nije mogao ni znati). Opštecrnogorska pojava jekavske jotacije zastupljena je dosljedno i u vasojevićkome govoru koji Aleksić opisuje. Fonemi *ś* i *ž* u tome govoru nijesu samo produkt jekavske jotacije i slivanja grupa *sj* i *zj* (*śeme, śekira; izēs; paśi, koźi, śutra*) no i jednačenja po mjestu tvorbe (*iśćerat, ižđikao*). I naredna karakteristična osobina opet je opštecrnogorska – *j* umjesto finalnoga *ć*, npr. *nōj, svūj, gōj, śěj, rěj, mōj* itd. Glas *h* nepoznat je u govoru. Koliko je Radomir Aleksić i tada, na početku rada, bio sposoban da jezičke osobine dobro uoči ali i kratko i precizno opiše i definiše, neka pokaže ovaj primjer: „U ovom govoru dugosilazni akcenat uvek čuva svoje staro mesto, dok se kratkosilazni sa krajnjeg kratkog sloga, ma kakav on bio – otvoren ili zatvoren – prenosi na prethodni slog u obliku kratkouzlaznog ili dugouzlaznog, prema tome da li je prethodni slog dug ili kratak: *junāk, đevōjka*, običnije *đevōka, vodē, vođenica, užica, aljina, imāo* itd., ali *òtac, vòda, rùka, mlátit* itd.“ Tako je vasojevićki akcenat oslikan jednom jedinom rečenicom. I sve su morfološke osobine koje je opisao ili opštecrnogorske ili identične s osobinama nekih drugih crnogorskih govora: genitiv i lokativ množine s nastavkom *ě^a* (obličko jednačenje lokativa i genitiva množine, npr. *pri kuća, po kuća* i sl. opštecrnogorska je osobina, a sam nastavak *ě^a* osobina je svih govora koji imaju takav alternant nekadašnjega poluglasnika); upotreba prijedloga *na* i *u* s akuzati-

¹⁶ Isto, str. 21.

vom, enklitike *ni*, *vi* i *ne*, *ve*. Uz izvještaj je dat i akcentovani tekst priče o „Odži Nastradinu“, što je takode značajna ilustracija govora koji se opisuje.

Sljedeće godine (1935) Aleksić je ponovo obišao teren Gornjih Vasojevića da provjeri i proširi lanjsko ispitivanje: „obišao sam (od 20 jula do 25 avgusta) sela u Lijevoj Rijeci, Bare Kraljske, Vranješticu, Luge i Ulotinu – u Polimlju i Kuti (Gornji Vasojevići su na izvorima Tare do ispod Mateševa i na Gornjem Limu do Vinicke).“¹⁷ I za govor tih sela konstatuje da je isti s govorom Andrijevice i okoline, odnosno s govorom sela koji je opisao u prethodnome izvještaju. Ipak, govor Lijeve Rijeke ima nekoliko diferencijalnih osobina u odnosu na andrijevička sela, pa ih Aleksić popisuje u izvještaju o kojemu je riječ. Za razliku od andrijevičkih sela u kojima *ao* iz muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog ostaje neizmijenjeno, u ljevorečkim selima ta grupa daje *â*, npr. *glasâ*, *kaževâ*, *isprîčâ* itd. Prilično je nedorečena konstatacija o grupama *zr* – *zdr* i *žr* – *ždr*. Kaže se samo da je „*zr* = *zdr*: *zdrèle*, *zdrîo*, *Ozdrînići*, *Ōzdrôva* i sl.; u Andrijevi i okolnim mestima grupa *zr* = *ždr*: *ždrâka* i sl.“¹⁸ Ostaje nejasno da li je svako *zr* u Andrijevi s okolinom dalo *ždr* ili je to vjerovatno samo u navedenome primjeru *ždrâka* (iako uz njega stoji „i sl.“). Nijesu nam poznati primjeri poput *ždrêla*, *Oždrînići* i sl. koji bi se mogli pretpostaviti iz navedene Aleksićeve konstatacije. A što se grupe *zdr* umjesto *zr* tiče, ona je gotovo opšecrnogorska. Diferencijalna osobina ljevorečkih i andrijevičkih govora ogleda se u imenima tipa *Vasilije*, koja se u Lijevoj Rijeci završavaju na *-ija* umjesto *-ije* u gornjovasojevičkim selima: *Đordĭja* – *Đordĭje*, *Vasilija* – *Vasilije*. Za akcenatski sistem konstatovano je da je isti, s vrlo malim razlikama poput recimo *dôdê*, *pôdê* u Lijevoj Rijeci u odnosu na andrijevičko *dôdê*, *pôdê*. I ovaj izvještaj praćen je kraćim akcentovanim tekstom radi ilustracije govora, opet uz napomenu da će uskoro uslijediti „zasebna rasprava“ o govoru Gornjih Vasojevića.

Narednoga ljeta, 1936. godine, Radomir Aleksić obišao je Berane i Kolašin i okolna im sela (beranska: Vinicku, Buče, Pešca i Luge i kolašinska: Rijeku Mušovića, Rečine, Drpe, Smailagića Polje, Dulovine, Babljak, Radigojno i Trebaljevo, u kojima žive Rovčani). I to ispitivanje bilo je u službi opisivanja gornjovasojevičkih govora jer je trebalo da posluži ne samo za utvrđivanje karakterističnih osobina govora pomenutih sela no i za utvrđivanje njihova odnosa prema gornjovasojevičkome govoru.¹⁹ Međutim, u samome izvještaju Aleksić ne navodi diferencijalne crte između donjovasojevičkih i gornjovaso-

¹⁷ „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 3, Beograd, 1936, str. 13.

¹⁸ Isto, str. 13.

¹⁹ Za razliku od prethodna dva izvještaja, u izvještaju iz 1938. Aleksić upotrebljava narodni oblik *vasojevički* umjesto *vasojevički*.

jevičkih govora, već samo navodi tipične osobine kolašinskoga govora. Evo koje su to osobine: 1) poluglasnik je redovno zamijenjen vokalom *a*; 2) vokalska grupa *ao* sažima se u *o*: *našō, rēkō, glēdō, imō, povūkō, kōtō, pōšō, mīsō*; 3) glas *h* ne javlja se ni u jednome položaju osim na kraju riječi – kad alternira sa *g*, npr. *ōrag, vřg, tūrskijeg, nřñnijeg, znāvāg*; 4) glas *f* u svim je slučajevima alternirao sa *v*; 5) javljaju se i oblici s jotovanjem labijala i nejotovani oblici, npr. i *vjera* i *vljera*; 6) uporedo se javljaju oblici (istih riječi) s finalnim *ć* i sa *j* umjesto *ć*, npr. *prīj, rěj, dōj – prīć, rēc, dōć*; 7) grupa *zr* = *zdr*, npr. *zdrēle, zdrāk*; 8) postoje znatnije akcenatske razlike u odnosu na gornjovasojevički govor, npr. *Nikola, Nōvāk, tōpola, šēnica, stījenu, ū vāroš*.

Naredna se četiri Aleksićeva izvještaja odnose na primorske govore. Godine 1937. obišao je Paštroviće i bio u ovim selima: Bečići, Vrijesno, Čelobrd, Blizikuće, Poličak, Rustovo, Pržno, Tudorovići, Reževići, Novoselje, Krstac, Rijeka, Katun, Drobnici, Čamin-Do, Žukovica, Grabovica, Kaluderac i Đurovići (a u neka od njih se, kako sam navodi, vraćao nekoliko puta radi provjere materijala). I u izvještaju o tim selima navodi samo „najkarakterističnije fonetske osobine“. Koliko je značajno postojanje makar i dijalektološkoga izvještaja Radomira Aleksića o paštrovskome govoru, najbolje govori činjenica da su sela o kojima on govori danas, usljed nezaustavljiva procesa urbanizacije Primorja, praktično predgrađa Budve ili zasebne urbane cjeline u kojima žive doseljenici iz raznih krajeva (ne samo Crne Gore) koliko i Paštrovići. (Značajni su njegovi izvještaji i pored činjenice da je paštrovski govor u naše vrijeme dobio monografski opis²⁰ budući da taj opis često ne počiva na materijalu koji je dobijen od adekvatnih govornih predstavnika, pa samo upućeni može razlučiti što je zbilja paštrovska osobina a što nanos škole, medija i dr.) Paštrovske osobine iznio je Aleksić u 20 tačaka. Poluglasnik je i tu dobio čelno mjesto i on je glas na prijelazu između *e* i *a* (Aleksić ga obilježava kao *e^a*). Dugo *a* približava se izgovoru glasa *o* (bilježi ga kao *a^o*), što je osobina koja zauzima znatno širi prostor od paštrovskoga (kao i poseban alternant poluglasnika). U vezi s alternantima jata situacija se ni u čemu ne razlikuje od opštecrcnogorske. Zanimljiva je sudbina vokalske grupe *ao*. „Vokali *a + o*, ako je *a* od sekundarnog poluglasnika, daju sažimanjem *ō*: *kotō, posō, ūbō* (=ubao), *dīgō, izljēgō, uljēgō, mōgō, nāšō, dōšō, pōšō* itd.; međutim ako *a* nije od sekundarnog poluglasnika, onda se *a + o* sažimaju u *ā^o*: *imā^o, znā^ovā^o, glēda^o, izostā^o, krepā^o, rūčā^o, pasā^o, pōzva^o, ukrā^o* itd.“²¹ Glas *h* nepoznat je na početku riječi, a u sredini se umjesto njega upotrebljava *v* (npr. *ladovina, odila* : *javati, orava*), a na kraju riječi *f* (što je svakako posljedica desonorizacije *v*,

²⁰ Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2005.

²¹ „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanović*, sv. 6, Beograd, 1939, str. 18.

koju i Aleksić pominje u tački 7, đe navodi *ljubaf, ćoraf, žif, njegof, crf, rđaf, krf* itd.). Međutim umjesto *h* na kraju nastavaka (i imenskih i glagolskih riječi) upotrebljava se *k*, npr. *prāsē^akē^ak* (gen. mn. od *praska*), *rekōk* i sl. Nestabilnost sonanta *v*, naročito u intervokalnome položaju, ako nije opštecnogorska osobina, svakako jeste osobina koja je imala tendenciju opštosti. U govoru Paštrovića taj je proces već u vrijeme Aleksićevega ispitivanja bio završen. Fonem *v* ne javlja se u intervokalnome položaju (npr. *đao, đao^lji, oamo, Paštroi^ć*), a nema ga ni u nekim drugim položajima: *Paštroka, ostalja, zdralje, praoslane*. Na kraju riječi, već je rečeno, desonorizacijom postaje *f*. Jekavsko jotovanje dosljedno je izvršeno u svim slučajevima osim u slučaju jotovanja labijala koji se javljaju dubletno (*pjesma – pljesma*, s tim što su prvi oblici češći). Dakle, i fonemi *ś* i *ž* dio su fonološkoga sistema paštrovskoga govora, jedino što je fonem *ž* najčešće alternirao sa *đ* (*iđela, kođi* i *koži, uđaši*). Asimilacija i disimilacija i u Paštrovićima ima značajnu ulogu kao i u drugim crnogorskim govorima: *mnā^od, mnⁿin, ramnⁱca, glā^omno, odā^omno, zēmnja, mnjēsto* (< mljesto) itd. Nasuprot težnji za uproščavanjem nekih konsonantskih grupa (npr. *tica, šenica, srski, najlješe, čela, grno*), javlja se epentetsko *d* između *z* i *r* (*zdrelo*). Česta primorska osobina zamjene finalnoga *m* sa *n* obuhvatila je i paštrovski govor, s tim što je svaki vokal pred tim *n* nazalizovan. Krajnje *n* dodaje se i nekim oblicima pridjeva i zamjenica: *dobrin, zlin, težin, žucin, onin* (=onaj), *vin* (=vi). Moguće je da je to *n* u takvim oblicima došlo baš pod uticajem nazalizacije potonjega vokala u prethodno pomenutim slučajevima. Nije ovo prilika, naravno, da se pobrajaju sve osobine paštrovskoga govora koje je Aleksić opisao. Dodaćemo samo još i to da je akcenatski sistem dvočlan – sastoji se od kratkoga i dugog silaznog akcenta, s tim što dugosilazni čuva svoje mjesto, a kratkosilazni se prenosi za jedan slog unazad ako se nalazi na krajnjem otvorenom slogu – i to kao kratkosilazni ako je prethodni slog kratak, a kao dugosilazni ako je prethodni slog dug.²²

Sljedeći izvještaj Radomira Aleksića opet se odnosi na primorske govore. Motivisan namjerom da opiše paštrovski govor, on je obišao Maine i Spič kako bi te govore uporedio s paštrovskim. Za izvještaj je dao svega nekoliko diferencijalnih crta. U mainskome govoru *e^a + o* daje *ē^a* za razliku od paštrovskoga *e^a + o = ō*. Tako je u mainskome govoru npr. *pōsē^a, mōgē^a, tē^akē^a* itd. Paštrovski se i mainski govor razlikuju i u pogledu sudbine konsonanta *h*. Za razliku od Paštrovića, u Mainama je *h* alterniralo sa *g* i u sredini i na kraju riječi, npr. *mā^ćega, bjē^gū, rā^ođā^ogū, strā^og, trbūg, izē^odog* i sl. Paštrovići takođe ne znaju za mainsku alternaciju *s* i *z* sa *š* i *ž* ispred *l* i *n*, npr. *šnē^a-*

²² To se vidi iz primjera koje je Aleksić naveo jer je iz njegove definicije očigledno tehničkom omaškom izgubljen jedan red, pa se samo na osnovu nje (tj. bez konsultacije primjera kojima ilustruje definiciju) ne može donijeti zaključak o akc. sistemu paštrovskoga govora.

ga, šni(j)eg, šli(j)ep, šni(j)evät, jăšli, kışnēn, grožnica, dōžnā°, dēšno, žnā°n, prâžno, žnā°vâ°, žlī itd. Za razliku od paštrovskih komparativa na *-ev(i)* (npr. *miljēvī(n)* (s dodatim krajnjim *n*, koje je već pominjano), *starēvī(n)*, *pamet-njēvī(n)*, *zelenjēvī(n)* i sl.), u mainskome su govoru komparativi kao u drugim crnogorskim govorima, npr. *starī, milī* i sl. Nesrazmjerno manje prostora posvećeno je u tome izvještaju spičanskome govoru za koji se navode samo dvije diferencijalne osobine u odnosu na paštrovski – nepostojanje alternacije *m – n* na kraju riječi (koju poznaje paštrovski govor) i komparativi tipa *stārļī* (pored *starī*), *mīļī, nājmiļī, zelenjī, crvenjī* i sl.

No naredni će Aleksićev izvještaj²³ donijeti mnogo više osobina spičanskoga govora. Donedavno, do izlaska opširnije studije²⁴ Momčila Popovića i Dragoljuba Petrovića, to su bili gotovo jedini podaci o govoru Spiča. Godine 1939. obišao je Aleksić ova sela u Spiču: Mišiće, Đurmane, Papane, Zagrađe, Zgradu, Đendinović, Zankoviće i Brcu. Cilj mu je, kako sam kaže, bio da utvrdi postoje li govorne razlike između pravoslavaca i katolika u Spiču i koliko se spičanski govor, i u čemu, razlikuje od paštrovskoga. O tome ukratko kaže: „a) Razlika između govora katoličkog stanovništva i govora pravoslavnog stanovništva ima samo sitnijih; bitnih razlika nema. b) Spičanski govor ima više crta zajedničkih sa crmničkim govorom (...) negoli što ima paštrovski govor; ali on (spičanski govor) ima i znatan broj osobina koje ga odvajaju od crmničkog govora, a vezuju sa paštrovskim govorom...”²⁵ Zatim glavnije osobine spičanskoga govora iznosi u 44 tačke. I tu je primat dao poluglasničkome alternantu koji predstavlja vokal između *e* i *a*, otvoreno *e*, što ga bilježi kao *e^a* (npr. *otē^ac, dē^an, točē^ak*). Zanimljivo je da se to *e^a* javlja često i umjesto etimološkoga *a*, kao u primjerima *Ivē^an, mē^aslina, mē^alo, mē^ati, pē^a-prika* i sl. Na osnovu datih primjera reklo bi se da se to javlja samo namjesto kratkoga *a*. I u spičanskome govoru dugo *a* izgovara se kao *a^o* (zatvoreno *a*). S pozivom na Miletića Aleksić kaže da je ta osobina diferencijalna u odnosu na crmnički govor (u kome je, kako veli, nema – za razliku od paštrovskoga), međutim naš materijal potvrđuje tu osobinu i u današnjemu crmničkome govoru. I alternanti jata isti su kao i u drugim crnogorskim govorima. Razlika je samo u tome što se u spičanskome govoru, kao i u paštrovskome, crmničkom, zetsko-podgoričkom govoru, javljaju *šējū, ušējū* i sl. umjesto opštih *sījū*,

²³ „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 8, Beograd, 1941, str. 15–22.

²⁴ Momčilo Popović & Dragoljub Petrović, „O govoru Spiča – građa“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LVI, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2009, str. 1–275.

²⁵ „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 8, Beograd, 1941, str. 15.

usijū. Nije rečeno da li je ta pojava obuhvatila sve slučajeve (da li se npr. javlja *vljējāt* umjesto *vījāt*, kao što je slučaj u zetsko-podgoričkome govoru). Konsonant *h* i u Spiču je nepoznat. U inicijalnome položaju u riječi iščezao je, u medijalnome položaju alternirao je sa *v* (npr. *māceva*, *grāva*, *pāzūvo*), a u finalnome je *f*, *v* ili *k* (npr. *pēf*, *orāf* ili *pūv*, *orāv* – đe je *v* sačuvano prema kosim padežima, *jābūkē^ak*, *mōnčā^odik*, *dōdōk*) te rijetko *h* (npr. *strā^oh*, *grīeh*, *vāzdūh*). Grupa *hv* daje *f* (npr. *ufatit*, *zafa^oljat* i sl.). Vokalska grupa *ao* ima istu sudbinu kao i u govoru Paštrovića. I intervokalno *v* je nestabilno (npr. *đao*li**, *zaboraila*). Govor Spiča poznaje i glas *ʒ* (*dz*), npr. *ʒvōno*, *ʒelenjī*, *ʒōra*, *ʒōr*, *ʒānoviet*, *ʒīnzula*, *ʒepelīn*, *rā^onzula* itd. Jekavska jotacija i u spičanskome govoru dosljedno je izvršena, a glasovi *s* i *z* jotuju se i uz *j* koje nije od jata (npr. *lećet*, *užucet*, *đetići*, *kuđelja*, *šečivo*, *šedok*, *ižest*, *šutra*, *šajno*, *koži*). Jedino se labijali javljaju i u jotovanome i u nejotovanome obliku (*pjesma* – *pljesma*, pa u skladu s time i *Župjani* – *Župljani*, *kupjena* – *kupljena*). Sonant *m* na kraju riječi i tu je zamijenjen sa *n* (premda ima i odstupanja). Fonemi *ć* i *đ* u finalnome položaju u riječi uglavnom ostaju neizmijenjeni (npr. *peć*, *rieć*, *doć*, *poć*, *šeć*, *svuđ*, *kogođ*), mada ima i primjera u kojima je zabilježeno crnogorsko *ć*, *đ* > *j* (*goj*, *na^oj*, *doj*). Kao i u paštrovskome govoru, i u govoru Spiča grupe *sn*, *zn*, *sl*, *zl* ostaju neizmijenjene. Asimilacija i disimilacija suglasnika i u Spiču je znatna kao i u drugim crnogorskim govorima. Grupa *pš* dala je *č* (*pš* > *pč* > *č*), npr. *čenica*, što je osobina poznata u prialbanskome području crnogorskoga jezika. I umetnuto *j* (vjerovatno analoški premo oblicima tipa *vidijo*) u primjerima tipa *prevrnujo*, *metnujo*, *imajo*, *čitajo* takođe je osobina koja se javlja i u drugim govorima blizu albanske jezičke granice. U upotrebi su imenice tipa *kām*, *plā^om*, *prā^om*, *krēm* i sl. Javlja se i jednačenje nominativa s vokativom imena tipa *Stā^one*, *Mā^ore*, *Frā^one*, *Kā^ote*. Zanimljiva je napomena da se „retko u ovom govoru žene zovu svojim imenom: obično ih ovde zovu *Sā^ooica*, *Frā^onoica*, *Đūroica*, *Pēroica*, *Jā^onkoica* itd.“²⁶ Navedena je pojava recimo obuhvatila i govor podgoričkih muslimana, s tim što su na kraju dobijeni oblici *s j* umjesto *i* u sufiksu (npr. *Pērōjca*). Opštecncogorske su osobine i kraći oblik infinitiva, upotreba zamjenica *mene*, *tebe*, *sebe* u dativu i lokativu jednine, genitiva *česa* (od zamjenice *što*), zamjenica *ovī*, *tī*, *onī*, *ovē^a*, *tē^a*, *onē^a* (uz *ovīzi*, *tīzi*, *onīzi* – jer je partikula *zi* česta u spičanskome govoru uz oblike zamjenica i pridjeva, npr. *moizi*, *našizi*, *drugizi*, *njekizi* i sl.), upotreba tzv. dužih oblika zamjeničko-pridjevske promjene (s tim što je u spičanskome govoru *dobrijom*, *ovijom*, *moijom*) itd. Izdvojićemo za ovu priliku još dvije osobine spičanskoga govora: *gě*, *nĭge*, *nĭĕge* umjesto *đe*, *niđe*, *neđe* i upotrebu *nēne* umjesto odrične rječce *ně* (koju smo uočili i u Podgorici i Crmnici).

²⁶ Isto, str. 21.

Rat je prekinuo Aleksićevo ispitivanje govora Crnogorskoga primorja. No nakon više od jedne decenije on će nastaviti to ispitivanje, o čemu je objavio izvještaj u Glasniku SAN 1953. godine. U ljeto prethodne godine obišao je Krtole, Muo i Grbalj. I u izvještaju o ispitivanju krtolskoga, muljanskoga i grbaljskoga govora velik je prostor posvetio izgovoru nekadašnjih poluglasnika. Krtolski govor poznaje poluglasnik kakav je Vuk Karadžić u predgovoru *Poslovicama*²⁷ vezao i za dobrotski govor, poluglasnik gotovo neizmijenjena izvornog oblika (*ʔ^a*). U grbaljskome govoru taj je poluglasnik glas između *e* i *a* (Aleksić ga bilježi kao *ä*), a za muljanski kaže da je bliži grbaljskome no krtolskome i dobrotskome i da je u njemu poluglasnik takođe *ä*. No opet muljanski se razlikuje od grbaljskoga po tome što u njemu nema razlike između kratkoga *a* i nekadašnjega poluglasnika, tj. u muljanskome se govoru svako kratko *a* izgovara kao *ä*. (Aleksić navodi da je i u Dobroti (bilo) došlo do jednačenja poluglasnika i kratkoga *a*, opet u skladu s izgovorom dobrotskoga poluglasnika – *ʔ^a*). I izgovor dugoga *a* na Mulu je drukčiji no u Grblju i Krtolima jer se u muljanskome govoru dugo *a* izgovara gotovo diftonški *ʔä*, ili još preciznije kao *u^oa* (npr. *Mu^oato*, *mu^oali*, *bu^oarka*, *stu^oari*). Za razliku od grbaljskoga i krtolskoga govora koji, kao i svi crnogorski govori, imaju jasnu razliku između fonema *č* i *ć* te *dž* i *đ*, muljanski govor umjesto njih ima samo *č* i *dž*, npr. *čāšā*, *bječve*, *ključ*, *čavkā*, *čurkā*, *sič*, *čuk*, *vruč*, *džever*, *džetelinä*, *džamijä*, *odžä*. I u pogledu izgovora konsonanta *h* sva tri govora pokazuju znatne razlike. Krtolski govor čuva neizmijenjeno *h* u svim pozicijama. U grbaljskome je u medijalnome i finalnome položaju u riječi umjesto *h* izgovara *g*, a u inicijalnome je *h* iščezlo (npr. *odio*, *oće*, *Rcegovьc*, *ugo*, *pazugo*, *padog*, *ubrag*). Muo u medijalnome i finalnome položaju u riječi umjesto *h* ima *v*, a u inicijalnome je položaju *h* iščezlo (npr. *trbuv*, *trbuvi*, *uvo*, *kruv*, *iljada*, *lad*), premda se neizmijenjeno *h* (znatno rjeđe) može na Mulu čuti u svim položajima u riječi. Muljanski se govor razlikuje od drugih i o izgovoru *l* koje je u njemu umjesto običnoga štokavskog *l* dalo umekšano *l* u svim položajima. Grbaljski govor ima dvije varijante *l* – jednu pred vokalima prednjega reda i na kraju riječi, a drugu u ostalim slučajevima.²⁸ Katoličko stanovništvo Krtola u tome pogledu poklapa se sa muljanskom situacijom, a pravoslavno s grbaljskom. Još je jedna bitna odlika govora na Mulu: onde uporedo postoji i *š* i *ś* i *šj* u pozicijama u kojima je u ostalim crnogorskim govorima samo *ś* (npr. *šekira*, *šjekira*, *śekira*; *gušenica*, *gušjenica*, *gušenica*; *šutra*, *šjutra*, *śutra* itd.).

²⁷ Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 25.

²⁸ Teško je utvrditi samo na osnovu Aleksićevih grafema o kakvim je izgovornim varijantama riječ, ali se može pretpostaviti da je u prvome slučaju *l* „umekšano“, a u drugome „tvrd“.

Kao što je za proučavanje gornjovasojevićkih govora Radomir Aleksić obilazio susjedna područja kako bi stvorio jasnu sliku o osobinama govora koji je opisao, tako je i za proučavanje paštrovskoga govora obišao susjedne terene – Muo, Grbalj, Krtole, Maine, Spič (crmnički je govor već u to doba bio opisao Branko Miletić). Namjeravao je sigurno da napravi i monografiju o paštrovskome govoru, kao što je, već smo istakli, napravio monografiju o govoru Gornjih Vasojevića (koju nije objavio). Uostalom, u potonjemu izvještaju na kraju je napomenuo: „Rezultati ovih proučavanja objaviće se dopunjeni u posebnoj raspravi“. Vrlo je moguće, kad se u obzir uzme činjenica da se primorskim govorima bavio skoro dvije decenije, da je Radomir Aleksić ostavio makar i nedovršen opis paštrovskoga govora. Da je tome poslu pristupio ozbiljno, vidi se ne samo po širini terena koji je svojim proučavanjima obuhvatio, no i po tome što je u tu svrhu koristio i paštrovske ispave, što se može videti iz predgovora knjige *Paštrovske isprave*, đe se napominje da Radomir Aleksić raspolaže zbirkom paštrovskih isprava.²⁹ I metodologija i način rada i sami izvještaji koje je za sobom ostavio svjedoče da je Radomir Aleksić bio vrstan proučavalac crnogorskih govora i ozbiljan dijalektolog, koji je svojim izvještajima zadužio našu dijalektologiju više no što to čine današnji dijalektolozi desetinama priloga koji su zapravo reciklaža odavno poznatih stavova. Bez obzira na to što je u naše vrijeme objavljena monografija o paštrovskome govoru, koja je već spomenuta, i monografija o govoru Gornjih Vasojevića³⁰, bilo bi vrlo značajno ako bi se moglo doći do Aleksićeve rukopisne zaostavštine i iz nje objaviti rukopisnu monografiju o gornjovasojevićkome govoru i eventualnu studiju o paštrovskim ili možda šire – primorskim govorima. Bilo bi to zanimljivo i radi komparacije s pomenutim monografijama našega vremena. No, i ako se do te rukopisne zaostavštine ne dođe, Radomir Aleksić svakako ostaje nezaobilazno ime u crnogorskoj dijalektologiji, a njegovi radovi često jedina mogućnost da saznamo danas već iščezle osobine govora Crnogorskoga primorja, kakve su recimo one o poluglasničkoj razuđenosti, koje donekle potvrđuju prilično hiperboličan stav Vuka Stef. Karadžića o osobinama naših primorskih govora. Što se pak govora Grblja tiče, Aleksićev izvještaj je gotovo jedina rasprava u kojoj se mogu naći podaci o tome govoru. Kad se svemu tome doda činjenica da mu crnogorska dijalektologija nije bila jedino, niti glavno, polje rada, onda je jasno kolik je značaj Radomira Aleksića u jezikoslovnoj montenegristici.

²⁹ Videti: *Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka*, Priredili Ivan Božić, Branko Pavićević i Ilija Sindik, Državni arhiv Narodne Republike Crne Gore, Cetinje, 1959, str. IX.

³⁰ Videti: Rada Stijović, „Govor Gornjih Vasojevića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2007, str. 1–321.

Citirana literatura

- Aleksić, Radomir: „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 2, Beograd, 1935, str. 21–25.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 3, Beograd, 1936, str. 13–14.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj g. Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 5, Beograd, 1938, str. 15–16.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović*, sv. 6, Beograd, 1939, str. 17–20.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj d-ra Rad. Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 7, Beograd, 1940, str. 36–37.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj g. Radomira Aleksića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. 8, Beograd, 1941, str. 15–22.
- Aleksić, Radomir: „Izveštaj o ispitivanju govora krtolskog, muljanskog i grbaljskog“, *Glasnik Srpske akademije nauka*, knj. V, sv. 2, SAN, Beograd, 1953, str. 333–337.
- Aleksić, Radomir: *Jezik Matije Antuna Reljkovića*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Beograd, 1931.
- Aleksić, Radomir: *Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Beograd, 1938.
- Ćupić, D(rago): „Aleksić, Radomir B.“, *Srpski biografski rečnik*, knj. 1, A–B, Novi Sad, 2004, str. 117–118.
- Ćupić, Drago: *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000.
- Jovanović, Miodrag: *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2005.
- Karadžić, Vuk Stef.: *Srpske narodne poslovice*, priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969.
- *Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka*, Priredili Ivan Božić, Branko Pavićević i Ilija Sindik, Državni arhiv Narodne Republike Crne Gore, Cetinje, 1959.
- Popović, Momčilo & Petrović, Dragoljub: „O govoru Spiča – grada“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LVI, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2009, str. 1–275.
- Stijević, Rada: „Govor Gornjih Vasojevića“, *Srpski dijalektološki zbornik*, LIV, Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2007, str. 1–321.
- Vukomanović, Slavko: „Radomir Aleksić (1900–1978)“, *Južnoslovenski filolog*, XXXV, Institut za srpskohrvatski jezik, SANU, Beograd, 1979, str. 243–246.

**RADOMIR ALEKSIĆ'S CONTRIBUTION TO
THE STUDY OF MONTENEGRIN SPEECH PATTERNS**

The author of the present paper reflects on the contribution of Radomir Aleksić to Montenegrin dialectology. The analysis encompasses seven reports on the study of Montenegrin speech patterns, created with a view to describe the speech patterns of Gornji Vasojevići and Paštrovići. Aleksić completed the monograph on the speech pattern of Gornji Vasojevići, but did not publish it, and it is very likely that there is also a manuscript with uncompleted description of the speech pattern of Paštrovići with the neighbouring coastal towns.

Key words: *Radomir Aleksić, dialectology, Montenegristics, Vasojevići, Paštrovići, Crnogorsko primorje*